

УДК 930.1(477)(092)

КАТЕРИНОСЛАВСЬКІ “МОТИВИ” В “КИЕВСКОЙ СТАРИНЕ”**В. І. Воронов****(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро)**

Проаналізовано публікації на сторінках “Киевской старины”, присвячені подіям соціокультурного й наукового життя на Катеринославщині наприкінці XIX – початку XX ст. З’ясовано напрями і зміст презентації здобутків місцевих істориків у періодиці, досліджено спроби реалізації ними власного наукового потенціалу в рамках створення дослідницьких і видавничих центрів, інституцій і громадських організацій, підготовки й проведення наукових форумів, започаткування та здійснення перших цілеспрямованих історичних, археологічних, етнографічних обстежень регіону. Встановлено, що власне факт їх передруку в такому часописі сприяв перенесенню головних наукових напрацювань місцевих учених до контексту загальноукраїнського наукового історичного процесу.

Ключові слова: Катеринославське наукове товариство; музей імені О. Поля; Катеринославська вчена архівна комісія; Д. І. Яворницький; XIII археологічний з’їзд у Катеринославі; археологія; етнографія; регіональна та центральна періодика.

The article analyzes “Kievskaya Starina” publications devoted to the events of socio-cultural and scientific life in Katerynoslav region in the late XIX-th and early XX-th centuries. Author ascertained guidelines and content of local historians achievements in periodicals; studied attempts to implement their own scientific potential as a part of research and publishing centers, institutions and NGOs, preparation and holding of scientific forums, foundation and implementation of the first targeted historical, archaeological and ethnographic surveys of Katerynoslav region. It is stated that the fact of reprinting these publications in this periodical helped to transfer major scientific developments of local scientists to nationwide scientific historian process.

Key words: Katerynoslav scientific society; museum named after O. Pol; Katerynoslav academic archive commission; D. I. Yavornytskyi; the XIII archaeological Congress in Katerynoslav; archeology; ethnography; regional and national periodicals.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що протягом майже всього XIX ст. соціокультурні процеси, різноманітні прояви наукового життя в Катеринославі, як ще досить молодому губернському центрі Російської імперії, майже не спостерігались або мали доволі слабку й малопомітну для впевненої фіксації динаміку. Однак уже на рубежі двох століть ситуація докорінно змінилась. Безумовно, це було прямо пов’язано з “промисловим бумом”, який охопив регіон, а як його результат – зі значною активізацією суспільного, культурного і наукового життя в губернському місті в усіх його проявах. Останнє, своєю чергою, зумовило хоча й повільне, але водночас поступове й неухильне формування в Катеринославі професійного

© В. І. Воронов, 2016

середовища вчених (навіть незважаючи на відсутність університету і необхідної кількості висококваліфікованих науковців), зокрема й появу “цеху істориків”, які майже відразу розпочали досить активне вивчення регіональної (і не тільки) історії.

Активізація цих процесів доволі рельєфно відбилась на сторінках періодики, причому не лише місцевої (периферійної), але й частково центральної, наприклад, київської. Показовою в цьому контексті може вважатись поява своєрідних “катеринославських мотивів”, тобто зафіксованих сюжетів про окремі прояви та головні напрями соціокультурного, громадського й наукового життя регіону у вигляді стисло висвітлення їх на сторінках одного з ключових історико-літературних часописів тієї доби “Киевской старины” (далі – “КС”).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний аналіз усіх публікацій на сторінках “КС”, які стосуються Катеринослава та Катеринославщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., здійснюється вперше. Однак окремі аспекти щодо висвітлення на сторінках часопису головних здобутків місцевих істориків, краєзнавців, археологів, етнографів розглянуто в досить ґрунтовній монографії М. Палієнко, присвяченій “КС” як показовому феномену розвитку української історичної науки та літературознавства того часу¹. Крім того, деякі замітки і статті із цього періодичного видання раніше вже використовувались та аналізувались сучасними істориками в процесі вивчення діяльності Катеринославської вченої архівної комісії (наприклад, публікації С. Абросимової², О. Журби³, М. Кавуна⁴). Звертались сучасні історики з міста на Дніпрі й до публікацій у “КС”, які стосуються підготовки, організації та проведення тут ХІІІ археологічного з’їзду в 1905 р. (зокрема, праці О. Каковкіної⁵, С. Світленка⁶, І. Яременко⁷ та ін.). Також окремі

¹ Палієнко М. Г. “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К. : Темпора, 2005.

² Абросимова С. В. Катеринославська учена архівна комісія і напрямки її діяльності // До 90-річчя Катеринославської ученої архівної комісії (1903–1916 рр.). – 1993. – Вип. 1. – С. 1–5 та ін.

³ Журба О. І., Абросимова С. В. Археографічна діяльність Катеринославської ученої архівної комісії // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип. 1. – С. 34–46 та ін.

⁴ Кавун М. Е. Внесок Катеринославської губернської вченої архівної комісії у розвиток історико-краєзнавчих досліджень Південної України // Краєзнавство. – 2013. – № 5. – С. 13–19.

⁵ Каковкіна О. Н. К историографии Археологических съездов // Проблемы археологии Поднепровья. – 1995. – С. 138–157; Каковкіна О. М. Археологічні з’їзди другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Україні. Науковий та суспільно-політичний аспекти: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01. – Дніпропетровськ, 1998; її ж. Місце археологічних з’їздів у дослідженні пам’яток Півдня України // Регіональне і загальне в історії : тези міжнар. наук. конф., присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-річчю ХІІІ археологічного з’їзду, листопад 1995 р. – Дніпропетровськ : Пороги, 1995. – С. 42–44.

⁶ Світленко С. І. Д. І. Яворницький і ХІІІ Археологічний з’їзд в Катеринославі: особистість і подія на тлі епохи // Наддніпрянська Україна: Історичні процеси, події, постаті. – 2005. – Вип. 3. – С. 21–34.

⁷ Яременко І. І. ХІІІ археологічний съезд: подготовительный этап // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1993. – С. 123–133; Яременко І. І. Археологія

публікації з періодичного видання залучали попередні дослідники в процесі вивчення Катеринославщини в суто історико-краєзнавчому ракурсі для дослідження становлення й розвитку колекціонерської та меценатської діяльності в регіоні⁸ тощо.

Мета статті – аналіз інформаційних можливостей добірки тематичних публікацій на сторінках часопису “КС”, які стосуються характеристики окремих найпомітніших показників і проявів активізації громадського життя в Катеринославі на рубежі XIX–XX ст., зокрема розвитку культури, освіти та історичної науки.

Вклад основного матеріалу. Якщо протягом перших 15 років з початку публікації часопису в 1882 р. там майже не фігурувала навіть назва міста Катеринослава, то, починаючи з рубежу двох століть, практично в кожній його книзі наявні відразу декілька невеликих заміток і повідомлень, які прямо стосуються мистецьких, освітніх і наукових подій на Катеринославщині, містять інформацію про діяльність різноманітних місцевих наукових і суспільних інституцій, товариств, комісій, окремих громадських, наукових і культурних діячів регіону тощо. За неповними підрахунками, лише за проміжок з 1899 до 1905 рр. включно таких публікацій у часописі налічується близько 50. Слід зазначити, що практично всі вони не мають указівки на прізвище автора. Цілком можливо, що вони готувались редколегією видання за матеріалами місцевої преси, оскільки у той час у “КС” існувала своєрідна рубрика під умовною назвою “Повідомлення з місць” (до речі, там публікувались невеликі замітки, які стосувались не лише Наддніпрянщини, але й Галичини, Волині, Поділля та інших українських земель). На користь цього свідчать відсилання майже в кожному “катеринославському” повідомленні на місцеві періодичні видання, зокрема “Вестник Юга”, “Екатеринославский листок”, “Приднепровский край” тощо.

За власне тематичною ознакою всі такі матеріали можуть бути умовно поділені на декілька змістовних груп: по-перше, повідомлення про діяльність Катеринославського наукового товариства і музею імені О. Поля, який тоді функціонував при ньому; по-друге, інформація щодо проведених відкритих публічних лекцій професора Д. І. Яворницького з археології, історії запорозького козацтва та загалом історії України; по-третє, замітки, які відображали поступову й неухильну інституціоналізацію історичної науки в регіоні, і, зокрема, зафіксували започаткування й перші кроки діяльності Катеринославської губернської вченої архівної комісії; по-четверте, повідомлення-звіти про археологічні розкопки на території губернії та їх головні результати; нарешті, по-п’яте, публікації про підго-

в житті і науковій спадщині академіка Д. І. Яворницького: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.04. – Дніпропетровськ, 1994.

⁸ *Абросимова С. В.* Д. Яворницький і розвиток краєзнавства в Україні // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник : матеріали I Міжрегіон. іст.-краєзнав. конф. (8–9 жовтня 1998). – Дніпропетровськ : ДНУ, 1998. – С. 16–22; *Абросимова С. В., Архіпова Т. А., Степаненко Н. О.* З історії меценатства та колекціонерства на Катеринославщині. Кінець XIX – початок XX ст. // Питання історії України. Історико-культурні аспекти : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1993. – С. 64–72; *Абросимова С. В., Журба О. І.* З історії суспільного життя Катеринослава на початку XX ст. // Дослідження з історії Придніпров’я: Соціальні відносини та суспільна думка. – Дніпропетровськ, 1991. – С. 63–67; *Швидько Г. К.* Нарис історії вивчення краю // Січеславщина: краєзнавчий альманах. – 1997. – Вип. 1. – С. 4–18 та ін.

товку до проведення в місті XIII археологічного з'їзду, зусилля місцевих наукових кіл і підготовчих комітетів у регіонах Російської імперії щодо його належного організаційного та інформаційного забезпечення.

У рамках першої тематичної групи вирізняється публікація від 1902 р. під назвою “Работы музея Научного общества в Екатеринославе”⁹, де повідомляється про підготовку товариством опитувальних аркушів для тих, хто цікавиться “археологічними, етнографічними та побутовими особливостями” краю, згідно з якими пропонувалося збирати такі матеріали всім охочим до подібного заняття. Як свідчить замітка, у планах інституції також було складання програми “з етнографії, історії, палеонтології, археології та пісенної творчості краю”, яка б дозволила завдяки безкоштовному відвідуванню музею надати “публіці картинне уявлення про природні та історичні багатства” регіону, а також “про його історичне минуле”¹⁰. Також повідомлялося, що один із керівників товариства, Антін Синявський, опікується укладенням каталогу “всіх предметів музею” та розподілом їх за відділами (кам'яний вік, бронзовий вік, козацький період тощо). Водночас наголошувалось на досить “індиферентному” ставленні до справ товариства й музею з боку місцевої інтелігенції та неналежне задіяння в цих процесах місцевої молоді¹¹.

Ще в одній публікації із цієї тематичної групи містилось повідомлення, що у зв'язку з початком підготовки до проведення XIII археологічного з'їзду серед місцевих землевласників загалом спостерігалось досить щире прагнення посприяти проведенню товариством розкопок на землях, які їм належать. На засіданні правління наукового товариства від 7 вересня 1902 р. (тут і далі всі повні календарні дати подаються, як і в оригіналі, за старим стилем, тобто за юліанським календарем) Д. І. Яворницький запропонував пункти для наукових екскурсій і для виставок колекцій давніх пам'яток, які могли згодом надійти принаймні у тимчасове розпорядження цієї регіональної наукової інституції, а також охарактеризував нову колекцію козацьких знахідок¹².

На сторінках часопису також міститься інформація про окремі пожертви давніх пам'яток і старожитностей товариству й музею, який функціонував при ньому. Зокрема, в одному з повідомлень ідеться про те, що відомий український історик В. Б. Антонович передав до музею О. Поля “все, що ним було знайдено або доставлено йому протягом 40 років з Катеринославської губернії”¹³.

В одній із книг часопису була вміщена замітка “Проект устава музея А. Н. Поля в Екатеринославе”¹⁴. Тут підкреслено, що 9 лютого 1903 р. його було ухвалено на засіданні ради музею. Цікаво, що, згідно зі ст. 1, музей проголошу-

⁹ Работы музея Научного общества в Екатеринославе // Киевская старина (далее – КС). – 1902. – Кн. 7–8. – С. 26–27.

¹⁰ Там само. – С. 26.

¹¹ Там само. – С. 27.

¹² Деятельность научного общества в Екатеринославе // КС. – 1902. – Кн. 10. – С. 29–30.

¹³ Пожертвование Научному обществу в Екатеринославе // КС. – 1902. – Кн. 12. – С. 184–185.

¹⁴ Проект устава музея А. Н. Поля в Екатеринославе // КС. – 1903. – Кн. 3. – С. 160.

вався насамперед “освітньою установою”, метою якої є, по-перше, “слугувати збірним пунктом для відомостей про місцеві природничі й промислові творіння, а також про побутові особливості жителів губернії”; по-друге, “бути місцем зберігання для лекцій і книг, які мають освітнє і наукове значення” і, по-третє, через лекції та книги “поширювати історичні, природничо-історичні й технічні знання”¹⁵. Згідно зі ст. 2, у музеї мали бути такі відділи: історичний (з підрозділами археологічним, нумізматичним тощо); природничо-історичний (він мав поділятися на етнографічний, промисловий, художній, педагогічний підвідділи); наукова бібліотека та відділ бібліографії¹⁶. У ст. 3 проекту статуту було спеціально наголошено, що вже тоді бібліотека музею складалася “з рукописів, книг, карт, креслень і малюнків, які відповідають його меті”¹⁷.

Серед публікацій у часописі є дві замітки під назвою “Музей А. Н. Поля в Катеринославе”¹⁸. В одній із них зазначено, що на середину 1903 р. музей займав дві кімнати в Потьомкінському палаці; тут здійснювались розбір і систематизація колекцій. Далі стисло переказано зміст експозицій основних відділів музею (кам’яного віку, бронзового віку, давньої кераміки, козацьких старожитностей, живопису, природничо-історичного, нумізматичного і наукової бібліотеки). Остання, згідно із цим повідомленням, уже тоді налічувала 200 томів, а разом з документами і старовинними актами – близько 1000 позицій¹⁹. Інша замітка переповідала головний зміст доповіді правління Катеринославського наукового товариства від 6 травня 1903 р. про кошти, виділені на будівництво приміщення музею. Також повідомлялось, що статут товариства був надісланий для подальшого його затвердження до Санкт-Петербурга²⁰.

У низці заміток на сторінках часопису подається інформація про відкриті лекції, які проводились не лише в Катеринославі, але й у повітових містах губернії. Ці публікації становлять другу тематичну підгрупу. Як засвідчують їхні матеріали, більшість таких лекцій прочитано особисто Д. І. Яворницьким. Зокрема, 3 і 4 квітня 1902 р. у м. Новомосковську вчений прочитав публічні лекції на теми “О Запорожье в остатках его” та з археології краю, а 10 квітня – “Смена народностей в Южной России”²¹. У часописі можна знайти ще принаймні три повідомлення про публічні лекції, прочитані Д. І. Яворницьким²². Окремі з них відомий історик-козакознавець прочитав поза межами Катеринославської губернії²³. Подібні

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Музей А. Н. Поля в Катеринославе // КС. – 1903. – Кн. 5. – С. 107–108; Музей А. Н. Поля в Катеринославе // КС. – 1903. – Кн. 6. – С. 182–183.

¹⁹ Музей А. Н. Поля в Катеринославе // КС. – 1903. – Кн. 5. – С. 108.

²⁰ Музей А. Н. Поля в Катеринославе // КС. – 1903. – Кн. 6. – С. 182–183.

²¹ Публичные лекции профессора Д. И. Эварницкого // КС. – 1902. – Кн. 6. – С. 171.

²² Лекции Д. Эварницкого по археологии // КС. – 1901. – Кн. 11. – С. 89; Лекции профессора Д. И. Эварницкого // КС. – 1900. – Кн. 5. – С. 92–93; Лекции профессора Д. И. Эварницкого // КС. – 1901. – Кн. 2. – С. 90.

²³ Лекции Д. И. Эварницкого по археологии в Лубнах // КС. – 1899. – Кн. 12. – Отд. 2. – С. 180.

публічні лекції також читались А. Синявським і на спеціальне запрошення Катеринославського наукового товариства професором Новоросійського університету (м. Одеса) О. Маркевичем.

Тепер перейдемо до аналізу публікацій з третьої тематичної групи. Питання щодо необхідності створення в Катеринославі губернської вченої архівної комісії вперше прозвучало на сторінках “КС” у 1899 р. У публікації “Предполагаемое открытие в Екатеринославе архивной комиссии” зазначено, що ідея М. В. Калачова про такі комісії почала реалізовуватися з 1884 р.²⁴ Далі перелічено завдання, поставлені перед такими комісіями міністерством внутрішніх справ Російської імперії, вказано на їх підпорядкованість директору Археологічного інституту в Санкт-Петербурзі (саме йому мали надсилатись копії з описів, покажчиків і звіти за рік від керівників комісій). Також у замітці зазначено, що на сторінках газети “Приднепровский край” неодноразово констатувалося, що “місто й губернія становлять для роботи комісії доволі широке і вдячне поле діяльності” як щодо вивчення часу правління Катерини II, так і “славних днів” Запорозької Січі зокрема. Однак головна умова успішної діяльності комісії – наявність відданого справі керівника. Цікаво, що першою й головною турботою його в Катеринославі автор (або, можливо, автори) публікації вважають заходи, спрямовані на беззастережне повернення до Катеринослава “запорозького архіву”, “вивезеного звідти А. Скальковським”²⁵.

У замітці “Проект учреждения ученой архивной комиссии в Екатеринославе” також наголошено, що у зв’язку з необхідністю збирання та збереження археологічних пам’яток, документів і актів, які тоді були масово зосереджені при церквах, монастирях, окремих установах і у приватних осіб, нагально назріла потреба створення такої комісії саме в Катеринославі. Проголошувалося, що комісію її ініціативна група сподівається побудувати за зразком уже наявних, а її діяльність буде переважно “зосереджуватись на збиранні та зберіганні місцевих писемних пам’яток”²⁶. Далі повідомляється, що оскільки “прохання наукового товариства про надання йому прав комісії було відхилене за формальними причинами, то існує потреба організації саме окремої установи” такого характеру²⁷.

У наступній такій публікації зазначено, що вже отримано дозвіл на створення архівної комісії в Катеринославі²⁸. Тепер її головним завданням проголошувалося “збирання, впорядкування та вивчення архівних справ і документів, найважливіших в історичному та науковому аспектах, а також розшук, опис та пояснення пам’яток старовини”²⁹. Окрім того, автор замітки констатував, що в регіоні нако-

²⁴ Предполагаемое открытие в Екатеринославе архивной комиссии // КС. – 1899. – Кн. 6. – С. 141–143.

²⁵ Там само. – С. 142–143.

²⁶ Проект учреждения архивной комиссии в Екатеринославе // КС. – 1902. – Кн. 12. – С. 183

²⁷ Там само.

²⁸ К открытию в Екатеринославе ученой архивной комиссии // КС. – 1903. – Кн. 3. – С. 177.

²⁹ Там само.

пичилось дуже багато археологічних пам'яток, які потребували спеціального вивчення, а вже наявні наукові товариства та музей не були спроможні повністю впровадитись із цим завданням. Також, на його думку, на той час були недостатньо вивчені архіви різних губернських установ, а це було дуже потрібно для подальшого дослідження “південного краю” Російської імперії³⁰.

Цікаво, що вже в книзі за червень цього ж року містилось повідомлення про перше засідання Катеринославської губернської архівної комісії, яке відбулось 23 квітня 1903 р.³¹ Публікація містить своєрідний стислий звіт про нього. Зокрема, в доповіді А. С. Синявського повідомлялось про те, що було зроблено комісією протягом першого місяця її роботи (замовлено матеріали, опубліковані іншими комісіями, запрошено до співпраці кількох відомих учених-істориків, зібрано кілька важливих рукописних пам'яток тощо). Згідно із цим повідомленням, на засіданні було вирішено просити губернські та повітові установи надсилати до комісії описи всіх давніх справ, щоб вона могла вирішити, що з них можна знищити, а що передати на подальше зберігання до архівів. Також планувалося запросити професора Новоросійського університету О. Маркевича прочитати в місті восени 1903 р. публічну лекцію з історії Катеринослава. Професор Д. І. Яворницький взяв на себе зобов'язання прочитати відкриті лекції в кількох повітових містах губернії. Ще одному члену комісії, С. О. Бродницькому, було доручено домогтись згоди на перевидання творів Єлагіна, який писав “романи й нариси, що стосувались побутової історії” міста в середині ХІХ ст.³² Однак слід констатувати, що після цієї публікації про подальші результати діяльності Катеринославської вченої архівної комісії на сторінках “КС”, на жаль, більше нічого не повідомлялось.

Наступну тематичну групу становлять опубліковані матеріали з повідомленнями про археологічні дослідження на Катеринославщині. Протягом 1902–1904 рр. на сторінках “КС” було вміщено шість таких публікацій. Зокрема, в одній із них йдеться про розкопки експедицією на чолі з А. Синявським кількох курганів і валів поблизу сіл Попівка, Кам'янка і Підгороднє Новомосковського повіту влітку 1902 р.³³ У замітці зазначено, що під час розкопок ставилося завдання зібрати матеріали для вивчення давнього населення регіону і з'ясувати, чи існували за тих часів зв'язки між лівим і правим берегами Дніпра. За даними публікації, розкопки дали доволі цінні наукові результати. Було відкрито “8 цінних погребальних типів”, знайдено багато важливих артефактів, які детально перелічені й стисло описані. У висновку наголошено, що ці поховання найімовірніше належать “осілому народу”, який мешкав у регіоні близько VII ст. до н. е.³⁴ Також заявлено про плани експедиції продовжити розкопки вже на лівому березі Дніпра і про передання знайдених артефактів у музей Катеринославського наукового товариства.

³⁰ Там само.

³¹ Заседание Екатеринославской архивной комиссии состоялось 23-го апреля // КС. – 1903. – Кн. 6. – С. 181–182.

³² Там само.

³³ Раскопки вблизи Екатеринослава // КС. – 1902. – Кн. 7–8. – С. 25–26.

³⁴ Там же.

Ще в одній публікації йдеться про нові надходження до музею протягом того ж року в результаті розкопок, очолюваних Д. І. Яворницьким. Зокрема, повідомляється про знайдення в низинній частині “саду князя Потьомкіна” решток давнього городища. Тут також дається інформація про розкопки поблизу с. Веселе Мелітопольського повіту Таврійської губернії у маєтностях графа І. В. Канкріна (курган Лугова могила). Детально перелічуються знахідки експедиції, передані особисто відомим істориком до Катеринославського музею³⁵.

Про результати розкопок Д. І. Яворницьким того ж кургану Лугова могила йдеться ще в одній публікації³⁶. Тут перераховано численні знахідки експедиції (зокрема, описано унікальну добре збережену давньогрецьку керамічну вазу із загостреним днищем і двома ручками), подано характеристику особливостей поховань у більш ранніх і пізніших шарах кургану, звернено увагу на орнаментування окремих предметів, використання вохри давнім населенням із суто ритуальною метою. Сам курган названий однією з найбільш знакових археологічних пам'яток, досліджених упродовж літа 1902 р.

У середині 1903 р. на сторінках часопису вміщується ще одне повідомлення про розкопки Д. І. Яворницького, тепер вже в Павлоградському та Новомосковському повітах губернії³⁷. Зокрема, в с. Афанасівка поблизу Орелі на землях полковника С. Ільшанка експедицією на чолі з ученим було виявлено в одному з курганів двоколісну бойову колісницю, “пофарбовану яскравою кармінною фарбою, з прикрасами та залізною оковкою”. Під колесом було знайдено мідну посудину у формі глека та жіночий скелет із багатьма прикрасами (за припущенням автора публікації, це була царська особа). Серед прикрас названо велике бронзове дзеркало “зі східним орнаментом”, два великі золоті аграфи у вигляді корони, велику золоту фібулу, довгу срібну булавку, рештки золототканого одягу, срібний ківш, золотий перстень з дорогоцінним каменем, золоті ложечки, кілька золотих і срібних гудзиків³⁸. Згідно з даними публікації, всі знахідки з дозволу власника земель, на яких здійснювались розкопки, були передані до Катеринославського музею. Також у замітці повідомлялося про розкопки Д. І. Яворницьким двох курганів поблизу сіл Шандрівка і Татарбранка, де були знайдені поховання з човнами, видовбаними з цільного дуба, та дослідження близько 10 курганів у маєтностях С. Родзянки поблизу Попасної. Знайдення там декількох срібників дозволило зарахувати це поховання до XI–XII ст.³⁹

Більшість розкопок у регіоні на початку ХХ ст. здійснювалось не лише для поповнення колекцій музею, але й у рамках підготовки матеріалів для майбутнього ХІІІ археологічного з'їзду. Про це, зокрема, свідчить публікація “О раскопках и приобретениях для областного музея в Екатеринославе, сделанных Д. И. Эвар-

³⁵ Раскопки Д. И. Эварницкого // КС. – 1902. – Кн. 10. – С. 28–29.

³⁶ Археологические раскопки профессора Д. И. Эварницкого // КС. – 1902. – Кн. 11. – С. 112–113.

³⁷ О раскопках Д. И. Эварницкого // КС. – 1903. – Кн. 7–8. – С. 39–41.

³⁸ Там же. – С. 40–41.

³⁹ Там же. – С. 41.

нищим”⁴⁰. Тут повідомляється про козацькі старожитності (запорозьку рушницю, залізний спис, козацьку люльку, два мідні каламарі, 10 курінних печаток тощо), знайдені й привезені ученим до музею. Також згадуються інші цінні для музею експонати, отримані ученим з рук приватних колекціонерів у Полтавській губернії (бюст Т. Шевченка, графин XVIII ст., колекція писанок), крім того добірка фото, серед яких знімок “єдиної у світі” бронзової вази, знайденої його експедицією в Херсонській губернії й переданої згодом на зберігання до Ермітажу⁴¹.

Власне археологічні здобутки науковців регіону на початку XX ст. були пов’язані не лише з Д. Яворницьким. Так, в одній публікації повідомляється про розкопки поблизу села Капулівки на місці колишньої Чортомлицької Січі зберігачем катеринославського музею Строменком⁴². Тут уміщена інформація про знайдення скелета знатного запорожця з рештками одягу і взуття, численних фрагментів кахлів (зокрема, майже цілої із зображенням лицаря-вершника з прапором у руці), предметів озброєння, рибальських знарядь, козацьких люльок тощо. Також Строменко оглянув давній чумацький віз у селі, надгробний козацький хрест із написом на ньому (він повністю поданий у публікації) та декілька запорозьких пам’яток у селі Грушівка, де, за переказами, колись розташовувалась пасіка славнозвісного Івана Сірка.

Слід підкреслити, що з невідомих нам причин, починаючи з 1904 р., публікації про подальші археологічні здобутки учених Катеринославщини на сторінках часопису вже не з’являються (за винятком матеріалів, які оприлюднювались у зв’язку з підготовкою до проведення в місті археологічного з’їзду, про що йтиметься далі).

Останню групу з десяти публікацій у часописі становлять замітки про підготовку до проведення в Катеринославі XIII археологічного з’їзду. Найбільш рання за часом появи була вміщена у грудневій книзі за 1902 р.⁴³ У замітці наголошено, що під час перебування в губернському центрі професора В. Антоновича з’ясувалося, що в місті бракує фахівців, які могли б збирати й готувати матеріали, необхідні для його проведення. Тому виконанню цих завдань зголосились посприяти професори Київського, Харківського та Одеського університетів. Також зазначалося, що в рамках організаційного комітету з’їзду було визначено секції та їхніх керівників, які спрямовуватимуть їхню діяльність. Загальне представництво наукового відділу попереднього комітету було покладено на В. В. Курилова; В. Б. Антонович очолив відділ первісних старожитностей; Д. І. Яворницький – запорозьких; М. І. Петров – церковних; Є. К. Редін – пам’яток мистецтва; О. І. Маркевич – пам’яток археографії; Д. І. Багалій – “побуту господарського, домашнього і суспільного”. Серед очільників інших відділів фігурують професори М. М. Алексєєнко і М. Ф. Сумцов, гене-

⁴⁰ О раскопках и приобретениях для областного музея в Екатеринославе, сделанных профессором Д. И. Эварницким // КС. – 1904. – Кн. 1. – С. 19–20.

⁴¹ Там само. – С. 20.

⁴² Находки старины в Екатеринославском уезде // КС. – 1903. – Кн. 12. – С. 158–159.

⁴³ К XIII археологическому съезду в Екатеринославе // КС. – 1902. – Кн. 12. – С. 182–183.

рал-лейтенант Бранденбург та граф фон-Штерн⁴⁴. У замітці підкреслено, що попередній комітет розпочав свою діяльність із 1 грудня 1902 р., насамперед спрямувавши її на створення власних повітових підрозділів.

У лютневій книзі “КС” за 1903 р. мітиться повідомлення про наступне засідання підготовчого комітету до проведення археологічного з’їзду⁴⁵. Зокрема, там наголошено, що воно відбулось 4–6 січня в Москві, в будинку Імператорського московського археологічного товариства, на чолі з графінею П. С. Уваровою за участю 60 депутатів. На ньому було досягнуто домовленості про те, що з’їзд має відбутись протягом 15–27 серпня 1905 р. у Катеринославі. На ньому працюватимуть ті ж дев’ять відділів або секцій, що й на попередньому XII харківському з’їзді. Депутати від міста (зокрема, Д. Яворницький та А. Синявський) підкреслили, що за ініціативою катеринославського губернатора Келлера створено місцевий оргкомітет на чолі з М. І. Миклашевським. Місцями проведення з’їзду мали стати Потьомкінський палац, корпус Вищого гірничого училища та нова споруда музею, яка повинна бути завершена до його початку.

Також у замітці визначено головні завдання, які слід було виконати в рамках підготовки до з’їзду, зокрема в галузі археології. Депутати констатували необхідність залучення до проведення цього наукового форуму найближчих університетів і провідних наукових товариств. На засіданні було розглянуто заявки на проведення наступного археологічного з’їзду, які надійшли від міст Єкатеринбург, Чернігів і Тифліс. У публікації повідомляється й про видання, присвячені з’їзду, зокрема про “Историю г. Александровска и его уезда” Я. Новицького⁴⁶. Публікація містить посилання на періодичні видання “Вестник Юга” та “Приднепровский край”.

У наступній за часом подібній публікації підкреслено, що на одному із засідань підготовчого комітету до з’їзду вирішувалось питання про права власності на цінні археологічні знахідки, здобуті під час розкопок у рамках підготовки до чергового археологічного форуму. Із цього приводу було вирішено вважати їх власністю саме з’їзду, а після його завершення передати новим власникам, відповідно до рішення Московського археологічного товариства, на кошти якого переважно й здійснювались обстеження та дослідження⁴⁷. До речі, його очільниця графиня П. С. Уварова для з’ясування ступеня інтенсивності підготовки міста до з’їзду особисто відвідала Катеринослав, свідчення чому можна знайти в одній із подальших заміток на сторінках “КС”⁴⁸.

Улітку 1903 р. у часописі було опубліковано витяг зі звіту комітету з проведення з’їзду, де, зокрема, зазначалось про певні організаційні проблеми у зв’язку з

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Заседание предварительного комитета по устройению XIII археологического съезда в г. Екатеринославе // КС. – 1903. – Кн. 2. – С. 98–101.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ В последнем заседании предварительного комитета по организации XIII археологического съезда в Екатеринославе // КС. – 1903. – Кн. 3. – С. 176–177.

⁴⁸ Поездка гр. П. С. Уваровой в Екатеринослав // КС. – 1903. – Кн. 5. – С. 112–113.

відсутністю в місті університету, а отже, й достатньої кількості “наукових сил”⁴⁹. Відповідно, згідно з матеріалами повідомлення до підготовки наукового форуму в місті були залучені переважно діячі громадських та деяких урядових установ, а також виборних дворянських інституцій. Водночас констатувалося, що підготовчий комітет опублікував 5000 примірників програми для збирання різної інформації: етнографічних матеріалів, відомостей про кобзарів та лірників, про історичні давності тощо. Крім того, в замітці повідомляється про два засідання харківського підготовчого комітету з організації з’їзду, очолюваного М. Ф. Сумцовим, та про його головні рішення. Матеріали замітки базуються на більш ранніх публікаціях у “Приднепровском крае”, “Южном крае” та “Вестнике Юга”, тобто вони являють собою своєрідний стислий огляд регіональної періодики.

Про “опитувальні аркуші” та першу реакцію на них із місць можна знайти інформацію в іншій тематичній публікації. В ній зазначено, що відповіді на них містять переважно “сирий матеріал”, який, з одного боку, важливий для з’ясування “подальшого спрямування археологічних досліджень” у регіоні, а з іншого – для створення “рельєфної картини пам’яток старовини, які збереглись у губернії”⁵⁰. Про це ж ішлося на засіданні попереднього комітету в місті 11 грудня 1903 р. (повідомлення про нього опубліковано в книзі часопису за січень наступного року)⁵¹. Секретар комітету Я. Гололобов доповідав, що відповіді на анкети переважно направляють учителі гімназій, завідувачі земських та церковно-приходських шкіл, окрім приватні особи. Також на засіданні з надзвичайним інтересом (принаймні, як констатував автор замітки) було заслухано доповідь Д. І. Яворницького про його розкопки в Новомосковському та Верхньодніпровському повітах губернії, а також про вивчення пам’яток запорозької старовини і нові надходження до музею.

Ще в одній публікації йдеться про етнографічні напрацювання на Катеринославщині напередодні XIII археологічного з’їзду⁵². Тут, зокрема, підкреслено, на запрошення Д. Яворницького таку роботу очолив професор Харківського університету В. Бабенко. Ним було обстежено кілька повітів губернії та зібрано доволі значний етнографічний матеріал: давні знаряддя праці, предмети побуту, старовинні музичні інструменти, розписані скрині й глиняний посуд. Усі вони були придбані на кошти губернського земства⁵³.

Також у публікації міститься інформація про результати розкопок Д. Яворницького в маєтку М. Урусова в с. Степанівці Новомосковського повіту (курган-поховання кам’яного віку), про привезення ним до музею колекції старожитностей як подарунка лікаря П. Сочинського (подано їх опис), про збирання за

⁴⁹ Подготовка к XIII археологическому съезду // КС. – 1903. – Кн. 7–8. – С. 41–47.

⁵⁰ Приготовления к XIII археологическому съезду в Екатеринославе // КС. – 1903. – Кн. 10. – С. 30.

⁵¹ Заседание предварительного комитета по устройению XIII археологического съезда в г. Екатеринославе // КС. – 1904. – Кн. 1. – С. 19.

⁵² К XIII археологическому съезду // КС. – 1904. – Кн. 9. – Отд. 2. – С. 101–103.

⁵³ Там само. – С. 102–103.

дорученням відомого історика дум українських кобзарів учнем Московської консерваторії В. Шевченком у Полтавській губернії.

Ще в одній публікації під назвою “К XIII Археологическому съезду” повідомляється про розкопки Д. Яворницьким в Олександрівському повіті величезного городища в плавнях Великого луку, зокрема про відкриття решток татарської мечеті, про деякі кургани доби неоліту і поховання кочівників, про старовинні речі, привезені до музею ним особисто, а також Я. П. Новицьким протягом 1904 р.⁵⁴

Остання така тематична публікація з'явилася друком у серпневій книзі “КС” за 1905 р., тобто вона, власне, практично збіглась у часі із проведенням самого археологічного з'їзду⁵⁵. В ній підбито попередні підсумки його підготовки зусиллями і Московського попереднього комітету, і регіональними його філіями. Зокрема, за даними цієї замітки, Одеський комітет здійснював археологічні дослідження в Бессарабії та підготував значну наукову працю фон-Штерна; Київський – досліджував північну частину Катеринославщини й вивчав архіви Волині й Поділля; Харківський – провів дослідження на берегах Кальміуса і підготував змістовний збірник матеріалів; комітети декількох інших губернських центрів досліджували пам'ятки місцевої старовини, архіви, приватні колекції, готували етнографічні матеріали для виставки. Особливо в публікації відзначено внесок Катеринославського комітету з підготовки до з'їзду: професор Д. Яворницький здійснив “ряд вдалих розкопок”, практично було закінчено будівництво споруди музею, готувалася змістовна виставка в музеї та палаці Потьомкіна⁵⁶.

Характерно, що після проведення самого з'їзду на сторінках часопису не з'явилося жодного повідомлення про його результати. Але це, мабуть, було пов'язано не лише з певним згортанням наукових потуг громадськості Катеринославщини в умовах все більшого розгортання буржуазно-демократичної революції 1905–1907 рр., але й із переорієнтацією редколегії часопису на громадсько-політичну й найбільш соціально значущу на той час для українства соціальну тематику.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Загалом проаналізовані тематичні публікації на сторінках “Киевской старины” мають певний науковий потенціал для вивчення проблем регіональної історії на початку ХХ ст. й особливо важливе значення для встановлення досягнутого рівня і головних напрямів розвитку історичної науки, її основних організаційних, інституційних та конкретних презентаційних суто практичних здобутків на Катеринославщині в той час. Навіть незважаючи на те, що переважна більшість таких повідомлень попередньо вже публікувались на сторінках регіональної періодики, сам факт їх передруку в такому знаковому часописі сприяв перенесенню головних наукових напрацювань місцевих учених (істориків, археографів, археологів, етнографів, музейних працівників) до контексту загальноукраїнського наукового історичного процесу.

⁵⁴ К XIII археологическому съезду // КС. – 1904. – Кн. 11. – С. 72.

⁵⁵ К XIII екатеринославскому археологическому съезду // КС. – 1905. – Кн. 8. – С. 79–80.

⁵⁶ Там само. – С. 80.